

Prepare for landing

Kunst op zoek naar geborgenheid

Cas Smithuijsen De meeste politici vinden dat het cultuurbeleid aan een grondige herziening toe is. De grondslag van het huidige beleid is volgens hen ongewenst, omdat deze het mogelijk maakt dat belastinggeld door een elite wordt opgesoupeerd. Wil de cultuursector hier een weerwoord op vinden, dan moet de organisatie van het maatschappelijk draagvlak ter hand worden genomen. Ook kan de feitenkennis over kunst, cultuur en beleid breder en effectiever worden ingezet.

In de film *Die Another Day* (2002) bevinden James Bond (Pierce Brosnan) en zijn medespeler Jinx Johnson (Halle Berry) zich hoog in de lucht in een Boeing 747. Het vliegtuig brandt als een fakkel en kan elk moment ontploffen. In het ruim staat een helikopter die de helden het vliegtuig uit weten te manoeuvreren en waarin ze zich met een op de misdadigers teruggewonnen collectie edelstenen naar beneden storten. Tegen de achtergrond van de exploderende Boeing begint een vrije val richting aarde. James doet wanhopige pogingen de propellerbladen in beweging te krijgen. Dat lukt uiteindelijk, vlak voordat de chopper te pletter slaat. Het tweetal strijkt neer bij een bungalow met uitzicht op zee en vermaakt zich nog wat met elkaar. *Dissolve* in zwart en aftiteling.

Ook het Nederlandse cultuurbeleid bevindt zich momenteel in een vrije val. Het kabinet-Rutte, en later een meerderheid van de Tweede Kamer, vonden het vanzelfsprekend dat de financiële gevolgen van de bankencrisis

ook werden verhaald op het nationale kunstbudget. Kaasschaven waren hier ontoereikend en een stelselherziening werd aangekondigd. Een herziening die zich in luttele jaren moet voltrekken. Er is geen sprake van een glijvlucht waarbij het oude cultuurstelsel langzaam uit het zicht raakt en langs een lichtgebogen baan een nieuw stelsel geleidelijk binnen het blikveld komt. Het tempo van de herziening wordt gedictieerd door de ambitie voetstoots 200 miljoen euro te bezuinigen, meer dan 20 procent van het in 2010 nog beschikbare budget.

Als het stelsel geknipt en geschoren is, zijn de kunstvoorzieningen weer teruggegeven aan de samenleving. Althans, dat verwachten de politici – zij vinden dat de voorzieningen nu te ver verwijderd zijn van die samenleving. Of de beheerders van de kunstcollectie veilige landen en daarna weer kansrijk aan de slag kunnen, daarover wordt niet gerept. Een ding staat wel vast: een zachte landing is niet alleen een zaak van de politiek. Voor landingen is

een vitaal verend maatschappelijk draagvlak te allen tijde onontbeerlijk.

Holland op zijn smalst

Nu wordt kunst altijd gemaakt, beheerd en bewaard in een sociale context, dus op een maatschappelijk draagvlak. Maar dat draagvlak kan krimpen of groeien. In de loop van de 19de eeuw was het onderhevig aan sterke krimp. In 1873 kritiseerde Victor de Stuers die toestand in zijn *Gids*-artikel 'Holland op zijn smalst'. (Stuers 1873) Daarin verhaalde hij over de desastreuze uitwerking van nationale onverschilligheid op de cultuurschatten in Nederland. Schilderijen uit de Gouden Eeuw werden met scheepsladingen tegelijk aan het buitenland verkocht; de eigen literaire canon werd verwaarloosd; de 16de- en 17de-eeuwse monumenten en vaak nog middeleeuwse stadswallen werden vanwege het toenemend verkeer zonder pardon met de grond gelijkgemaakt.

Het stuk van De Stuers, en later zijn krachtdadige optreden als verantwoordelijk burger en toegewijd ambtenaar markeren een kentering. Er diende zich vanaf 1880 een nieuwe generatie aan van musea en accommodaties voor muziek en theater, van particuliere verenigingen als de Vereniging Rembrandt, de Wagnervereniging en van diverse verenigingen voor de

bescherming van onroerend erfgoed. Al met al niets minder dan de vestiging van een cultuurstelsel met als motor de productieve wisselwerking tussen burgers en overheden. Die wisselwerking vormt de grondslag van het 'moderne cultuurbeleid' dat sinds het einde van de 19de eeuw in ons polderland vrijwel onafgebroken heeft gefungeerd. De dynamiek van dat beleid wordt in beginsel bepaald door de gezamenlijke inzet van particulieren en overheden, waarbij de omvang van de inzet

Kunst wordt altijd gemaakt in een sociale context, dus op een maatschappelijk draagvlak

varieert en er ook voortdurend verschuivingen zijn in accenten, zwaartepunten, belangen, ambities, enzovoort. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde het cultuurbeleid zich als onderdeel van de meeromvattende welzijnsamenleving naar een meer verstatelijkte vorm. Dat had ook consequenties voor het draagvlak. Men raakte eraan gewend dat kunst en cultuur tot een onderdeel van algemene nutsvoorzieningen werden gerekend.

Met de *no nonsense*-kabinetten van Ruud Lubbers (1982-1994) begon het temperen van het staatsoverwicht. Het cultuurstelsel moest zelfredzamer worden en op grotere afstand van de overheid functioneren. Financieel werden de instellingen op rantsoen gesteld. Openeinde-financiering (de behoefte aan subsidie bepaalde de omvang van de overheidsuitgaven in een bepaald jaar) werd vervangen door budgetfinanciering (een gefixeerd budget waarmee een instelling het moest zien te rooien). Van meet af aan was het de bedoeling dat de instellingen, vooral die

voor erfgoed, de subsidietoelage bij gestaag stijgende exploitatiekosten zouden aanvullen met incidentele inkomsten. Maar de behoefte aan financiële betoegeling ging hand in hand met de behoefte aan betoegeling van verantwoordelijkheden. Het idee van gezamenlijke verantwoordelijkheid van zorgzame burgers en overheden schoof langzaam naar de achtergrond. Steeds meer ging het politieke bestuur kunstinstellingen afstandelijk definiëren als gesubsidieerde veldpartijen. Mede daardoor verhuisden de zorgzame burgers van de positie van initiatiefnemers, beheerders en beschermers, naar de positie van bestuurders of toezichthouders van gesubsidieerde instellingen. Het harde subsidiespel werd de laatste twintig jaar voornamelijk gespeeld tussen subsidiënten en professionele managers.

Hulpbehoevende mecenas

In 1990 publiceerde de Boekmanstichting in opdracht van het Prins Bernhard Cultuurfonds een empirische studie naar ontwikkelingen in het mecenaat bij podiumkunst, erfgoed en letteren in Nederland, vanaf 1940. Het boek kreeg als titel *De hulpbehoevende mecenas*. (Smithuijsen 1990) Deze titel gaf aan dat er in Nederland veel particuliere initiatiefnemers zijn die zich voor de cultuur en haar behoud inzetten, maar die tegelijk zelf niet (meer) over de middelen beschikken om datgene wat zijzelf – en hun geestverwanten in de naaste omgeving – waardevol achten op eigen kracht voor elkaar te krijgen. Door verschuivingen in de nationale vermogenshuishouding was veel geld overgegaan van particuliere vermogens naar collectieve fondsen. Met de oplopende belastingdruk werd het vanzelfsprekender dat de overheid meer financieringstaken claimde.

Op basis van het tot op dat moment voortschreden inzicht eindigt het boek met de constatering dat de zorg voor de cultuur in Nederland op termijn alleen effectief zou

blijven als overheden en particulieren in een intelligente rolverdeling samen verder zouden werken. Op basis van partnerschappen konden de monumenten, de muzikale, literaire en theatrale voorzieningen en de musea voor de toekomst veilig worden gesteld. Eigenlijk niets anders dan voortzetting van de receptuur van De Stuers. Maar zoals hierboven geconstateerd, schoven de mecenasen – hulpbehoevend of niet – steeds verder weg achter de coulissen van het naoorlogse kunstbeleid. In plaats van de combinatie van zorgzame burgers en overheden trad de combinatie van subsidiënten en professionals over de hele linie van het cultuurstelsel naar voren. Overheden steunden niet langer de initiatieven die het cultuurminnende deel van de *civil society* ten behoeve van het algemeen belang ontplooiden, maar artistieke programma's van kunstaccommodaties, opgesteld door kunstspecialisten, ingepast in een reusachtig raderwerk van nationale, regionale en lokale cultuurnotaperiodes.

Gezamenlijke choreografie

In het tamelijk stabiele klimaat van de jaren negentig en de beginjaren van deze eeuw zagen gesubsidieerde instellingen kans extra inkomsten te verwerven via sponsoring, donaties en een scherper prijsbeleid. In die periode liep het aandeel overheidssubsidie in absolute zin nog enigszins op, maar in procentuele zin aanmerkelijk af. Er kwamen trouwens ook meer spelers in het stelsel: private ondernemers maakten hun opwachting in de museumwereld, de bibliotheeksector, de podiumkunst en verwante kunstdisciplines. Daarnaast ging een toenemend aantal particuliere fondsen zijn doen en laten meer afstemmen op het overheidsbeleid. En ten slotte groeide rondom de kunstinstellingen een menselijk schild van donateurs en vriendenverenigingen. Ruwe schattingen becijferen het totaal aan

Nederlandse cultuurvrienden op een kwart miljoen. (Broek 2011)

Aldus heeft het cultuurstelsel juist de laatste jaren weer meer aansluiting gevonden bij de oproep van Victor de Stuers om Nederland de steun aan cultuur in ons land zo breed mogelijk te orkestreren. Des te moeilijker is het te rijmen dat Nederlandse overheden nu eenzijdig gaan bezuinigen met een beroep op de particuliere partners om de gaten te vullen. De particuliere sector deed al zoveel de laatste tijd: in 2009 droeg zij niet minder dan 454 miljoen euro bij aan de financiering van kunst en erfgoed. (Schuyt 2011) Dat er bezuinigd moet worden, daarvan lijkt iedereen wel doordrongen. Maar hoe komt het dat daarbij geen strategie wordt uitgestippeld waarin de gezamenlijke verantwoordelijkheid van burgers en overheden als uitgangspunt wordt genomen?

Dat heeft vooral te maken met veranderingen in het politieke draagvlak. De bezuiniging van overheidswege komt feitelijk als het sluitstuk van een langer lopend proces van afnemende politieke consensus over de noodzaak van een krachtige cultuurpolitiek. Nog bij aanvang van deze eeuw waren de politieke partijen het er van links tot rechts over eens dat kunst vitale maat-

schappelijke functies vervulde en dat het vooral geen onderwerp van politieke strijd moest worden. Echter, na 2002 stak de politisering van het kunstbeleid langzaam maar zeker de kop op. Een breed politiek draagvlak voor kunst moet op dit moment als een illusie worden bestempeld. Als daar al sprake is van draagvlak, dan is dat van een ondraaglijke scheefheid. Grote delen van het electoraat maken simpelweg geen gebruik van de kunstvoorzieningen en 45 procent van

Rondom kunstinstellingen groeide een menselijk schild van vriendenverenigingen

de kiesgerechtigden vindt dat de rijksuitgaven voor kunst en cultuur te hoog zijn, onder PVV- en CDA-aanhangers is dat zelfs 55 procent. Recent onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau naar het verband van politieke voorkeur en cultuurdeelname laat dit zien, en ook dat vooral GroenLinks- en D66-stemmers *heavy users* zijn van bibliotheken, musea en cultuurpodia. De aanhangers van PvdA, CDA en VVD zijn middelmatige tot matige gebruikers. Die van de PVV en de niet-stemmers zitten daar beduidend onder: velen van hen gaan nooit naar musea, naar het theater of naar een concert. (Pommer 2011)

Drastische ingrepen

Heel snel heel veel bezuinigen is voor het huidige kabinet een *quick win*. Het krijgt bij dat voornemen een hoegenaamd vrije doortocht. In de publieke opinie wordt het regeringsoptreden slechts door enkelingen fundamenteel bestreden. In het najaar van

2010 waren vele opinianten in de kolommen van de landelijke pers zelfs gecharmeerd van de kloeke maatregelen van het kabinet. Later, toen via een stortvloed van ingezonden brieven meer bekend werd over hoe instellingen in de praktijk werken, werd de boodschap dat de ingrepen te drastisch waren iets algemener. Maar noch de krantenstukken, noch de grote publieksacties in november 2010 hebben de bewinds- personen in het nauw gebracht. Dat laat zien dat de afstand tussen de politiek en de kunstwereld, met inbegrip van zijn particuliere wel- doeners, het laatste decen- nium spectaculair is gegroeid. Waar particulieren en kunst- instellingen elkaar juist dichter zijn genaderd, is de afstand tussen deze groepen en het openbaar bestuur opzien- barend vergroot. De meeste politici vinden dat het vigerende cultuurbeleid niet een beetje moet worden bijgestuurd, maar *in de kern* gecorrigeerd. De effecten van het huidige beleid zijn volgens hen ongewenst omdat belastinggeld van velen door een kleine elite wordt opgesoupeerd en subsidie de consumentensoevereiniteit verstoort. Tot die elite behoren kennelijk ook de private ondersteuners.

Op korte termijn lijkt dat beeld moeilijk te bestrijden: daarvoor wordt het te algemeen gedragen. Maar waar

het erfgoed op dit moment nog de sterkste positie in het cultuurstelsel lijkt te bekleden, verdient het aanbeveling het immateriële erfgoed van De Stuers waar mogelijk ook na bijna anderhalve eeuw overeind te houden.

Het draagvlak berekend

Dat betekent dat er twee opdrachten moeten worden volvoerd. Ten eerste moet de hergroepering van het draagvlak ter hand worden genomen. In het toekomstige

De afstand tussen politiek en kunst is over de jaren heen spectaculair gegroeid

cultuurpolitieke landschap zal het veel meer zal gaan om gelegenheidsallianties van politieke groeperingen en leden van de *civil society* die hun culturele en artistieke ambities consequent in het teken van het algemeen belang situeren. De mogelijkheden die dit voor cultuur oplevert, zullen van plaats tot plaats verschillen. Het culturele landschap zal er bijgevolg anders uitzien: met grotere pieken en dalen, en meer naar de lokale smaak gemodelleerd. Het belang van kunst zal bovendien intensiever moeten worden aangetoond met het commitment vanuit vriendenverenigingen en donateurs- kringen, kortom vanuit sociale verbanden. Groeiende groeperingen van kunstliefhebbers kunnen wellicht effectiever worden ingezet, ook als het gaat om het verdedigen van gesubsidieerde voorzieningen. Dat lijkt de voorkeur te verdienen boven de inzet van het inmiddels wat sleets geworden argument dat één euro subsidie een spin-off genereert van het veelvoud daarvan. Een draagvlak van

mensen oogt in ieder geval indrukwekkender dan een vangnet van abstracte argumenten. Het verder werken aan sociale bouwsels van kunstaanhankelijken en cultuurconsumenten is onontbeerlijk. Hoe dat moet is een onderwerp van nadere studie en internationale vergelijking.

En ten tweede moet het kunstdebat met feitenkennis worden ondersteund, precies zoals De Stuers dat deed met zijn gedetailleerde opsomming van culturele wandaden.

Het is hartverwarmend te zien hoeveel partijen in de sector cultuur inmiddels aan de slag zijn gegaan met cijfers. Maar deze cijfers, hoe waardevol op zichzelf, vormen nog geen overzichtelijk en overtuigend geheel. Al het cijfermateriaal wordt op een emplacement van smalsporen heen en weer gerangeerd en daar blijft het meestendeels bij. Tijdens de conferentie *Cultuur rekent op draagvlak*, die de Boekmanstichting op 5 oktober 2010 in het Concertgebouw organiseerde, hebben we aangekondigd dat we zouden proberen met de bestaande cijfers meer overzicht en inzicht te creëren. Het lijkt er nu op dat hier een stap voorwaarts kan worden gezet. Dankzij een initiatief van het SCP komt de mogelijkheid binnen bereik om een *Rapportage Cultuur* te maken. Bij de productie van dat boek zullen CBS, SCP en Boekmanstichting redactioneel samenwerken. Inspiratie voor deze publicatie is de al bestaande *Rapportage Sport*, die wordt gemaakt door het SCP en het Mulier Instituut. In die rapportage wordt veel cijfermateriaal getoond en geduid, en worden belangrijke trends in de wereld van de breedtesport en de topsport onder woorden gebracht.

Het idee van een nationale cultuurindex, waarin het relevante cijfermateriaal is ondergebracht, staat in de steigers. Ook hiervoor is een inspiratiebron gevonden: de National Arts Index van *Americans for the Arts*, op dezelfde conferentie in het Concertgebouw toegelicht door een van de makers, Randy

Cohen. In een overleg tussen SCP, CBS, Federatie Cultuur en Boekmanstichting wordt momenteel gepeild in hoeverre de Amerikaanse index binnen Nederlandse verhoudingen bruikbaar is, en hoe nuttig het zou zijn om een dergelijke index ook hier tot onze beschikking te hebben. Een permanente parade dus van *facts & figures*. Materiaal dat effectiever kan worden gebruikt en waarvan betrokkenen en beschouwers strategisch gebruik kunnen maken. Met kennis die is gebouwd op cijfers worden ontwikkelingen in de culturele sector voor iedereen inzichtelijk, voor beleidsvoerders beter controleerbaar, voor politici onontkoombaar.

Lessen voor na de landing...

Verderop in dit nummer typeert Rinus van Schendelen de kunstwereld als 'introvert en slecht georganiseerd'. Bovendien, zo zegt hij, hebben de betrokkenen nagelaten hun huiswerk te doen. Ik denk dat hij het dan niet heeft over al die bezwerende woorden die het laatste jaar richting politiek zijn gesproken, maar eerder over het leveren van de empirische bewijsvoering dat – en hoe – subsidiegeld bij voortduring is omgezet in culturele waarden. Misschien moet de kunstsector zich daarbij niet a priori verzetten tegen het idee van staatssecretaris Zijlstra dat 'de kunst aan de samenleving moet worden teruggegeven'. Op grond van cijfers kan de sector immers laten zien dat dit in veel gevallen allang praktijk is.

Op zijn minst kan de kunstsector aantonen dat de kunstpraktijk van alledag gevarieerd en divers is. Zo gevarieerd en divers dat een dergelijke algemene uitspraak misschien hier en daar van toepassing is, maar niet in zijn algemeenheid... Maar dat is allemaal huis- en cijferwerk voor na de landing.

Literatuur

Broek, A. van den (2011 te verschijnen) 'Het draagvlak voor cultuur onder de bevolking'. In: *Jaarboek actieve cultuurparticipatie 2011. Praktijk, projecten, participatie*.

Cas Smithuijsen

is directeur van de Boekmanstichting, bestuurslid van de Vereniging Rembrandt en de stichting CultuurCollege, en adviseur internationale conventies van de Nationale Unesco Commissie

Pommer, E.J. en J.J.J. Jonker (2011) 'Is kunst een rode hobby?' In: *Kleur*, 25-31.

Schuyt, Th.N.M. (et al.) (eds.) (2011) *Giving in the Netherlands 2011*. Amsterdam: Reed Business.

Smithuijsen, C.B. (red.) (1990) *De hulpbehoevende mecenas. Particulier initiatief, overheid en cultuur, 1940-1990*. Amsterdam/Zutphen: Boekmanstichting/Walburg Pers.

Stuers, V.E.L. de (1873) 'Holland op zijn smalst'. In: *De Gids*, jrg. 37, nr. 3, 320-403.

[Advertentie]

.publiek VERENIGING VOOR CULTUUR

Cultuur vraagt om publiek!

Geniet u van kunst en cultuur en vindt u cultuur belangrijk voor u zelf en uw kinderen? Wilt u zich samen met ons inzetten voor behoud en verbetering van het culturele leven in Nederland? Sluit u zich dan aan bij Publiek.

Publiek is de enige belangenvereniging die opkomt voor alle cultuurliefhebbers in Nederland.

Onze belangrijkste doelen:

- Toegankelijk aanbod voor iedereen, betaalbaar en bereikbaar
- Afwisselende programmering
- Publieksvriendelijke dienstverlening en faciliteiten
- Meer aandacht voor kunst en cultuur in het onderwijs
- Een goed cultuurbeleid

Lees meer over onze actuele standpunten en activiteiten op www.publiek.nl. Publiek is onafhankelijk van de overheid en onafhankelijk van de culturele sector.

Meld u aan als lid op www.publiek.nl

U bent al lid vanaf € 1,- per maand. Leden van Publiek profiteren het hele jaar door van verrassende aanbiedingen en kortingen.